

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Կովկասցիների հանրագրերը:—Տերիտորիալ եւ կրօնական անջրպետներ:—Բարձր. Ուկրազ կրօն. համընդունութեան մասին:—Ազգայնական եւ կրօնական շարկապ:—Նոր ազգութիւնների կալմակերպութիւն:—Հայկական հանրագիր:—Կովկասի փոխարեանի մոսկով Թիֆլիս:—Հայ. լուս. հոգ. վարչական կարգով պատիժների վերացումը:—Թիւրքիայից եպիսկոպոսանալու համար էջմիածին եկող վարդապետների հարցը:—Արեւմտեան 9 նահանգների մասին Բարձր ուկրազ:

Մեր երկրի երեք ստուարաթիւ ազգութիւնները, հայ, վրացի եւ թուրք, արտայայտեցին իրանց բաղձանքները եւ հասարակական-քաղաքական ծրագրները: Այդ ծրագրների մէջ շատ ընդհանուր կէտեր կան եւ պէտք է խոստովանել որ համակովկասեան պահանջները աւելի լուրջ են մշակուած հայկական հանրագրում, որ, եթէ ուզենալու լինենք ընդորոշել որոշ քաղաքական տերմինով, չենք կարող նացիօնալ-դեմոկրատիական շանուանել: Այլ գոյն են ստանում վրացական ծրագրները իրանց տերիտորիալ պահանջներով եւ թուրքական՝ իր կրօնական շաղախով:

Պարզենք մեր ասածը:

Հարաւային Կովկասում ամենահին ընդհանր են, բացի լեռնական ցեղերից, հայերն եւ վրացիները, որոնք այժմ էլ բռնում են իրանց հին ծննդավայրերը: Թէեւ վրացիները սիրում են հայերին համեմատել հայրենազուրկ հրէաների հետ, սակայն բաւական է որ նրանք մի քիչ ծանօթ լինէին ֆակտերին որպէս զի դադարէին այդ ուղղութիւնով եւ թաղութիւններ անելուց: Թող ընթերցողը ուշադրութեամբ ընդի այս համարի 113 էջում բերած թուերը եւ, հաւատացած ենք, որ նա մեղ հետ կը համոզուի թէ հայ տարրը այժմ էլ, չնայած դարերի ընթացքում տեղի ունեցած մասսային կոտորածներին, գերի տարուելուն եւ գաղթելին, նշանաւոր թիւ է կազմում հին հայկական Այրարատի, Արցախի եւ Միւնիքի զաւառներում:

Համեմատաբար նորեկ է թուրք-թաթարական տարրը, որ 700 տարի առաջ հրով եւ սրով հաստատեց իր ընակուլութիւնը:

նը մեր երկրում: Թուրք-թաթարական ցեղը այժմ էլ աւելի ստուար է իր հին ծննդավայրին մօտ նահանգներում, այսինքն թուրք-թաթարական տարրը գերելիս է Հարաւային Կովկասի արեւելեան մասում, որ բաժանուած է Միջին Ասիայից, Կասպից ծովով:

Իրանց հին ծննդավայրերում են ապրում և Կովկասեան լեռնականները. արխաղները, չերքէզները և լեզգիները, որոնք բաժան-բաժան են եղած բազմաթիւ ցեղերի և բարբառների:

Այդպիսով տերրիտորեալ որոշ տարածում ունի իւրաքանչիւր ազգութիւն, սակայն զրանից դեռ չէ հետևում որ ներկայ սոցիալ-տնտեսական պայմաններում կարելի է վերացական հիմունքներով սահմանագծեր, անջրպետներ դնել ազգաբնակչութեան զանազան ցեղերի մէջ: Երկրի ընդհանուր, հաւասար, ազատ օրինակարգը չի խանգարիլ որ իւրաքանչիւր ցեղ անարգել զարգացնի իր ազգային-կուլտուրական առանձնայատկութիւնները, շարունակի ապրել իր ծննդավայրում, պահպանելով համերաշխութիւն հնադարեան հարևանների հետ. սակայն անհատների տեղափոխութիւնը, զբաղմունք գտնելը չի կարելի սահմանափակել ինչ-որ կասկածելի հին դոկումենտներով... Մենք գիտենք որ հողի սակաւութեան հարց են յարուցանում վրացի ինտելիգենտները, երբ խօսք է լինում Թիւրքիայից գաղթածների անորմալ դրութիւնը կանոնաւորելու փորձի մասին՝ Սե ծովի ափն ամերում, որ պատմականօրէն Արեւադիա է կոչւում... Այդ ուղղութեամբ մտածելով շատ հեռունքը կը գնան մեր դարևոր բարեկամները: Հողը պէտք է պատկանի նրան մշակողին, և գիւղացիական հողատիրութեան մասին երեք ազգութիւնների կողմից ևս ընդունուած կէտերը մի կողմից կը վերացնեն լատիֆունդիաները, միւս կողմից վերջ կը դնեն հողի սակաւութեան: Չպէտք է մոռանալ որ մեր երկիրը իր տարածութեամբ համարեա Ճապոնիայի չափ է, և, ուրեմն, կարող է ունենալ ոչ թէ 6 միլիօն ազգաբնակչութիւն, այլ տասն անգամ աւելի. դրա համար տերրիտորեալ հարցեր չպէտք է յարուցանել, այլ սոցիալ-տնտեսական բեֆորմներ լրայ շանք գործ դնել...

Գաւթ թուրքերի ծրագրի առանձնայատկութեան:

Եթէ ուշադրութիւն դարձնէք թուրք ծրագրի հոգու վրայ, դուք, կարծում եմ, կը համոզուէք որ մեր այդ հարևանները դեռ ևս դուրս չեն եկել զարգացման այն աստիճանից, որի վրայ կանգնածների համար կրօնը և ազգութիւնը հոմանիշ են: Աւելի ևս զարմանալի է այն՝ որ նաև ոչ-մուսուլմանները՝ մա-

մուլի մէջ, վրացուն ու հային հակադրում են մանմեղականը, կարծես լռելեայն ընդունելով՝ թէ մահմեդականութիւնը և ազգութիւնը նոյն է... Եւ այդ սխալ հասկացողութիւններից օգտուում է աւելի ստուար, թուրք-թաթարական տարրը և «համախառնական» ու «թուրք-թաթարական» պահանջները նոյնանիշ յայտարարում: Ոչ մի տեղ նրանք չեն յիշում որ «մայրենի լեզու» ունին և ոչ թուրք մահմեդականները, իրանց հանրագրի մէջ, ընդհանուր մահմեդականութեան բաղձանքների մասին խօսելով, նրանք ընդգծում են միայն թուրք լեզուի արտօնութիւնները: Ռուսաստանի 14 միլիոն մահմեդականների մէջ թուրք-թաթարները կազմում մօտ 3,800 հազար: Թողնենք ամբողջ Ռուսաստանը և վերցնենք Հարաւային Կովկասը. այդտեղ ևս, թուրք-թաթարական տարրից բացի, մահմեդական են, լեզգիները, արխաղների մի մասը, չեքէզները, թաթերը, թալիշները, պարսիկները, քրդերը, լազերը, էլ չենք ասում մահմեդականացած այլ վրացիների և հայերի մասին, որոնք, կորցնելով լեզուն, ձուլուել են բռնութեամբ իրանց կրօնաւիժի արած տարրի հետ... Արդ, այդ բոլոր մահմեդական ցեղերը չէ որ ըստ ազգութեան ոչինչ կապ չունին թուրք-թաթարական ցեղի հետ և նրա հետ շաղկապուած են լոկ կրօնական շաղխով: Մենք ընդունում ենք որ այդ ազգերի ներկայ կուլտուրական ստոր վիճակի մէջ իսլամը կատարում է այն արուեստական ցեմենտի դերը, որ միացնում է լեզուն, չեքէզին, լազին, քրդին, պարսիկին՝ թուրքի հետ և մի խայտաբղէտ կոնգլոմերատ կազմում: Ընդունում ենք որ հին բեթիմի կրօնական սահմանափակումները աւելի սերտ են դարձրել մահմեդականների ընդհանուր շահերը, սակայն նոյն այդ սահմանափակումների մասին հարց յարուցանել և միայն «մայրենի թուրք լեզուի» ազատ զարգացման մասին յիշատակել—նշանակում է դիտմամբ շփոթել կրօնի և ազգութեան հարցը...

Ապրիլի 17-ին Կոն. Սենատին Բարձրագոյն տուած ուկազով նշանաւոր քայլ է արուած դէպի խղճի ազատութեան մեծ ընթերցում: Եւ բոլորս ցանկանում ենք որ մահմեդականները, ինչպէս և հրէաները, քաղաքական, քաղաքացիական և կրօնական իրաւունքների մէջ հաւասարուեն միւս քաղաքացիների հետ և առհասարակ մեր կեանքում կրօնը դառնայ անհատի մասնաւոր գործ, պետական տեսակէտից չէզոք մի հասկացողութիւն: Խղճի կատարեալ ազատութիւնը և եկեղեցու անջատումը պետութիւնից կը վերացնի այն ներհակութիւնը որ նկատուում է նոյն ազգի տարրեր դաւանանքի պատկանող մասերի մէջ, և ազգային գաղափարը աւելի ևս զտուած կը սկսի զարգանալ

համամարդկային-կուլտուրական ուղղութեամբ: Կրօնը որոշ քաղաքական գործօնի դեր է ստանում միմիայն երբ նա հալածուած է, և կորցնում է իր նշանակութիւնը, երբ ազգային-կուլտուրական ազատ զարգացումը հաստատ հող է գտնում իր ոտի տակ: Այդ տեսակէտից թէ ընդհանուր պետական և թէ համամարդկային առաջադիմութեան շահերը պահանջում են կրօնական առանձնաշնորհումների կատարեալ չէզոքացում: Դաւանանքը՝ իրրեւ դրսից ներմուծուած, տուովի երևոյթ՝ կարող է փոփոխուել, վերանալ նոյն ազգի մէջ, մինչդեռ լեզուն՝ իրրեւ բնական, օրգանական մի երևոյթ՝ ունի շատ խոր պատմական արժանեք ազգի անցեալի մէջ և իրրեւ այդպիսին՝ ցեղական է և մշտափոփոխ ու կենսունակ: Ուստի կրօնական ու ազգային դադափարների տարբերութիւնը պէտք է անտես չանեն և մեր մահմեդականները եթէ նրանք ուզում են քայլել առաջադիմութեան շաւղով: Տարաբաղդաբար այդ չի նկատուում մեր մահմեդական ինտելիգենցիայի մէջ, որ դեռ ևս երազում է ինչ որ համիսլամական ցնորքների մօտին, խփելով իր աչքերը աւրաական շարժման ազգայնականութեան առաջ...

Ինչպէս որ իրար կարող են հասկանալ և յարգել միմիայն հաւասարապէս ազատ և ինքնազիտակցութիւն ունեցող անհատները, այնպէս և իրար հետ կարող են համերաշխ լինել հաւասարաիրաւունք և զարգանալու ազատութիւն ունեցող հաւաքական անհատականութիւնները կամ ազգութիւնները: Ղեկավարուելով այդ սկզբունքով, մենք կը ցանկայինք որ խախտուէր կրօնական շաղկապը մահմեդական ազգութիւնների մէջ ևս, և չերժէզը, աբխազը, լեզգին, բուրդը և այլն, և այլն զարգացնէին իրանց մէջ ազգայնական ձգտումը: Համարեա մեր աչքի առջև կատարուեց վրացական տարբեր ցեղերի միացումը մի բարբառի գրական ազգեցութեան շնորհիւ. այսօր իմերեւը, մինգրեւը, գուրիացին, փշաւը, քարթուել ցեղի հետ միասին մի ազգ են կազմում: Ինչո՞ւ նոյն ճանապարհով չի կարող աբխազ-չերքէզեան ցեղերի մի ազգութիւն առաջանալ և լեզգիական ցեղերը չեն կարող նոյն կերպ միանալ: Բաւական է դրա համար որ այդ ցեղերի մէջ ինտելիգենտ ոյժերի մի կորիզ կազմակերպուի, սկսուի հրատարակուել թերթ, հիմնուեն դպրոցներ, ուր մայրենի լեզուի դերը կատարի ամենատարածուած բարբառը... Ահա ստեղծագործական մի հրաշալի աւապարէզ, որի վրայ պէտք է ուշ դարձնէին մեր լեռնականները: Նոյն ուղղութեամբ կարող են գործել օս, քիւրդ, պարսիկ տարբերը: Այն ժամանակ թուրք-թաթարական տարրը կը սովորէր տարբերել ազգային և կրօնական տեսակէտները...

Չպէտք է վախենալ կեանքի բաղմազանութիւնից: Երբ վերանան կեանքի ազատ զարգացման արգելք եղող հնացած կոտորներն ու հասկացողութիւնները—շատ մեռելներ յարութիւն առնեն, շատ համրներ կը սկսեն խօսել: Եւ միթէ անապատը լաւ է բուրաստանից, գերեզմանային լուծիւնը կեանքի ժխտելից... Տգիտութեան և ֆանատիզմի շերտերի տակ մեր ասպետ լեւնական հայրենակիցները ունին թաղցրած, նիրհող, սաղմային դրութեան մէջ հոգու և մտքի սքանչելի յատկութիւններ, որոնց երևան հանելը և զարգացումը առանձին փայլ կը տայ ոչ միայն պետութեան, այլ և համայն մարդկութեան: Միայն պէտք է փշրել դարերի ընթացքում դրանց հասկացողութիւնների վրայ նստած կեղեք, տարրալուծել այն կրօնական շաղախը, որ կպցրել է նրանց թուրք-թաթարական տարրի հետ և անշարժութեան մատնել այլ ծագում ունեցող այդ ցեղերը: Միայն պէտք է վերացնել այն կարգերը, որոնք անարդար լինելով աստիութիւն և վրիժառութիւն են սնուցանում լեռների այդ խրոխտ զաւակների մէջ և մեկուսացնում, կղզիացնում նրանց՝ մեր կուլտուրական կեանքից:

Եւ այն նոր կեանքը, որ յայտարարում է ազատ զարգացման երաշխաւորութիւն բոլորի համար, առանց կրօնի, ազգի և սեռի խտրութեան, վերածնութեան սկիզբ կը դնի մեր բազմատանջ երկրի համար: Ուրեմն, մի կողմ թողնենք տերրիտորիալ և կրօնական անջրպետները, որոնք արուեստական խոչընդոտներ են դնում օրէցօր բարդուող կեանքում և իրանց մէջ պարունակում են կազ ու կռուի սերմեր ապագայում...

Լ. Ս.

Մայիսի 1-ին.

Հայկական հանրագիրը

1) Հրաւիրել համառուական ներկայացուցչական ժողով ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի և զաղտնի ձայնատուութեան սկզբունքներով, տալով հայ ժողովրդին իրաւունք մասնակցելու այդ ժողովին Ռուսաստանի ներքին նահանգների հետ համահաւասար հիմունքներով:

2) Մտցնել Անդրկովկասում տեղական անդասակարգ ինքնավարութիւն լայն հիմունքներով, հիմնելով ա.) ինքնավար մանր զիմաստային միութիւն, բ.) դաւառական (առանց նահանգականի) զիմաստօ, առանձնացնելով բաղաբային ինքնավարութիւնը իբրեւ առանձին միութիւններ և գ.) մէկ Համա-